

B.P. HASDEU, TEORETICIAN LITERAR*Adriana CAZACU-ȚIGAIE**Universitatea de Stat din Moldova*

Precursor strălucit în multiple domenii, B.P. Hasdeu abordează și probleme de teorie literară, pe care, dacă nu le expune exhaustiv în studii de amploare, le exprimă într-o serie de articole-program, cele mai importante fiind: *Literatura, Apropo de scrierea domnului C.Negruzzi, Mișcarea literelor în Eși* ș.a.

Originale sunt considerațiile sale despre imaginea artistică și despre activitatea imaginativă a ființei umane, în general, și a creatorului, în particular, dacă e să ținem cont, în special, de perioada în care au fost enunțate. La unele concluzii B.P. Hasdeu ajunge pe calea analizelor concrete, pe când altele sunt rodul lecturilor sale, certificare directă a formației sale, a culturii sale solide. Subtile, perspicace sunt și observațiile sale ce se referă la limbaj. În opinia lui B.P. Hasdeu, limbajul plăsmuit de scriitor trebuie să se remarce prin originalitate și expresivitate. Mai sunt puse în discuție și alte teorii, printre care dubla intenție a limbajului, arbitraritatea semnului lingvistic, simbolismul fonetic, motivarea limbajului etc.

Cuvinte-cheie: *teorie literară, critică literară, articole-program, tratat de poetică, idee poetică, efect poetic, imagine artistică, emotivitate estetică, plasticitate, sensibilitate, plurivalență, dubla intenție a limbajului, arbitraritatea semnului lingvistic, simbolism fonetic.*

B.P. HASDEU, THÉORICIEN LITTÉRAIRE

Brillant précurseur dans plusieurs domaines, B.P. Hasdeu est préoccupé des problèmes de théorie littéraire, qui ne sont pas abordés dans des amples recherches, mais dans des articles ayant le statut de manifestes littéraires: *La littérature, A propos de l'écriture de monsieur C.Negruzzi, Le Mouvement des lettres à Eși* etc.

Les conceptions de l'auteur sur l'image artistique et sur l'activité imaginative de l'être humain, en général, et du créateur, en particulier, sont assez originales, surtout si on tient compte de la période de leur énonciation. Le théoricien parvient à des conclusions importantes grâce aux analyses concrètes ou à partir de ses lectures qui sont preuve d'une formation culturelle solide. D'une subtilité relevante sont les observations de B.P. Hasdeu sur le langage poétique, dont les caractéristiques essentielles doivent être l'originalité et l'expressivité.

On est préoccupé aussi par d'autres théories concernant la double intention du langage, l'arbitraire du signe linguistique, le symbolisme phonétique etc.

Mots-clés: *théorie littéraire, critique littéraire, manifestes littéraires, traité de poétique, effet poétique, image artistique, émotion esthétique, plasticité, sensibilité, double intention du langage, arbitraire du signe linguistique, symbolisme phonétique.*

Precursor strălucit în multiple domenii ale spiritului românesc, B.P. Hasdeu abordează și probleme de teorie literară, pe care, dacă nu le expune exhaustiv în studii de amploare, le exprimă în repetate rânduri în cele peste douăzeci de periodice înființate de el însuși ori la care a colaborat timp de peste patru decenii. Aproape fiecare articol conține idei de teorie literară, deduse în baza analizelor concrete.

Considerându-se printre întemeietorii culturii române moderne, B.P. Hasdeu s-a dorit un deschizător de drumuri și un creator de școală și în domeniul literaturii. Această tendință transpare cu deosebire în perioada de început, cea cuprinsă, cu aproximație, între 1857 și 1870. „Mai ales în perioada tinereții, Hasdeu nu putea să nu se îndrepte și către istoria literaturii, domeniu pe care, în spiritul vremii, l-a înțeles, la început, extrem de încăpător, dar pe care, cu trecerea anilor, l-a restrâns doar la istoria beletristicii” [1].

Sosit în țară într-un moment de relativă acalmie a vieții artistice, când scriitorii își epuizaseră forțele în efortul de susținere a Unirii, B.P. Hasdeu își propune să impulsioneze viața artistico-literară în direcția modernizării formale și de substanță. Gestul său este în această privință *avant la lettre*, permițându-i cercetătorului Ion Opreșan să vorbească de „o critică hasdeeană de direcție” [2].

Seria de articole-program se deschide prin „Literatura”, publicat în primul număr al revistei „Foiță de istorie și literatură” (martie 1860), în care tânărul savant (abia împlinise 22 de ani) justifică raportul istorie-religie-poezie astfel: „Istoria moralizează prin cercetarea trecutului; religiunea – prin prevestirea unei sorți în afară din această lume... ce dar rămâne poeziei? A se clătina între ambele, între istorie și religiune, și, împrumutând de la istorie realitatea, a o înălța apoi la un grad de idealitate, deși fără a ieși din sfera lumească. Astfel de poezie este ceea ce noi însemnăm obștește prin cuvântul „literatură”. Înraurirea ei nu poate a fi mică, deoarece cea a istoriei și a religiunii sunt mari” [3]. Observăm că se argumentează și funcția educativă exercitată de literatura artistică, de rând cu istoria și religia. Se relevă rolul literaturii în influențarea conștiințelor.

Intenția impulsivității vieții artistice naționale și a trasării unei direcții nu-l părăsea însă pe Bogdan Petriceicu Hasdeu odată cu încetarea apariției „Foiței de istorie și literatură”. Va încerca să-și materializeze obiecțiile prin intermediul unei alte publicații – „Din Moldova”, ce se transformă, spre a evita obiecția de separatism regional, în „Lumina”, căreia îi imprimă un accentuat profil artistic. Cu referire la problema noastră, menționăm o serie de articole inserate de redactor în această revistă: două articole polemice, unul răspuns lui C.Negruzzi, care publicase în „Lumina” o cercetare cu titlul „Studii asupra limbii române”, față de care Hasdeu ia atitudine în altul – „Apropos de scrierea domnului C.Negruzzi” (nr.10, 1863) și apărarea lui în procesul de presă ce-i fusese intentat pentru pasajele licențioase din nuvela sa „Duduca Mamuca” – „Apărarea redactorului”; comentariile introductive la „Răposatul postelnic”, piesă cu subiect istoric, scrisă de Hasdeu, și, bineînțeles, „Mișcarea literelor în Eși”, amplu articol în care Hasdeu trece în revistă cele mai de seamă manifestări literare din primele două luni ale anului 1863. Articolul dat a fost publicat în numerele 12, 13, 14 ale revistei „Lumina”, dar a rămas nefinisat din cauza încetării apariției revistei.

Acest serial critic poate fi comentat drept un tratat de poetică. Autorul enunță „trei stânci de căpetenie” ale poeziei: „ideea poetică”, „graiul poetic” (adică, limbajul) și „efectul poetic”.

Pătrunzătoare, originale sunt considerațiile sale despre imaginea artistică și despre activitatea imaginativă a ființei umane, în general, și a creatorului, în particular, dacă e să ținem cont, în special, de perioada în care au fost enunțate: „De la Aristotel, ba de la filosofii indieni și până astăzi, sub toate schimbările ocurse în sfera teoriilor literare, nimeni n-a negat prima importanță a imaginațiunii în poezie. Precum fără rație nu poate fi filosofia, așa fără imaginație n-ar putea fi poezia; precum filosofia s-a născut din fireasca trebuință a omului de a cugeta, așa poezia s-a iscat din naturala noastră tindere de a închipui; în fine, [...] proba perfecției unei poezii este când ea ne răpește, adică se verifică prin propria noastră imaginare” [4]. Astfel, „imaginațiunea” e cauza, esența și criteriul poeziei. Și mai departe: „**Imaginea pură** sau ideea poetică, nodul sau sâmburele poeziei” [5]. În reflecțiile citate se relevă primordialitatea imaginii în creația artistică, precum și unele din caracteristicile ei estetice. „Proba perfecției unei poezii este când ea ne răpește, adică se verifică prin propria noastră imaginare” [6] – în segmentul dat se face aluzie / trimitere la emotivitatea estetică, sensibilitatea și plasticitatea imaginii. În primul rând, o imagine, dacă e artistică, suscită emoții estetice (în termenii lui B.P. Hasdeu, „ea ne răpește”). Emoția estetică se află în funcție de alte caracteristici importante ale imaginii, altfel zis – de capacitatea ei de a exercita o acțiune puternică asupra simțurilor cititorului („adică, zice teoreticianul, se verifică prin propria noastră imaginare” [7]). Totodată, emotivitatea depinde și de plasticitatea imaginii, proprietatea de a evoca în mod viu, expresiv, sugestiv. Această particularitate a imaginii artistice B.P. Hasdeu o exemplifică printr-un citat din Varlaam: *săgețile acopăr soarele*, oferind cititorului următoarea explicație: „Poezia se cuprinde în tabloul cerului sau al soarelui, întunecat sub norul săgeților, tablou care ne răpește, făcându-ne a închipui înaintea ochilor noștri ceea ce-și închipuiește însuși poetul” [8]. De sugestivitate se leagă o altă caracteristică – plurivalența. Forța de plasticizare a imaginii se susține și printr-o reflecție a poetului italian Tasso (care a trăit în secolul XVI, fiind și unul dintre cei mai citați poeți din Europa): *Ascultă! Măinile sale ating alăuta! / Fantazia cu ochi luminoși se pleacă asupra-i/ și răspândește din pitoreasca-urnă/ gânduri ce respiră și cuvinte ce ard*.

Observăm că dacă la unele concluzii B.P. Hasdeu ajunge pe calea analizelor concrete, altele sunt rodul lecturilor sale, certificare directă a formației sale, a culturii sale solide. Deși la Universitatea din Harcov a fost înscris la Facultatea de Drept, tânărul Hasdeu a audiat și alte cursuri ce se țineau la această instituție, impulsivat de acea aspirație familială către idealul de uomo / homo universale al Renașterii. E de la sine înțeles că Al.Hajdeu va fi dorit și insistat ca fiul său să îmbrățișeze întreaga sumă de cunoștințe a umanității.

Subtile, perspicace sunt și observațiile sale ce se referă la limbaj: „Poezia are o limbă a sa, care nu se încheie în cadență sau în consonanță, ci-n alegerea și gruparea cuvintelor, potrivit cu misia artei” [9]. Prin urmare, limbajul rezultă din valorificarea de către scriitor (în cazul dat, poet) a materialului lingvistic noțional. Este important ca limbajul plăsmuit de scriitor să se remarce prin originalitate și expresivitate. În cazul dat, își susține opinia, citând pe filosoful scotlandez Dugald-Stewart (Dagold Stiuart, anii vieții: 1753-1828, profesor de matematică și filosofie la Universitatea din Edinburgh). Inserăm și noi acest citat, *in extensio*: „Poetul, în producerile sale serioase [...] câtă să se ferească de ziceri triviale, de vorbe vulgare, și dintre expresiile limbii sale, care sunt deopotrivă clare, să aleagă pe acele mai puțin întrebunțate. În așa chip se formează cu încetul la toate popoarele un grai poetic, și mai puțin supus nestatorniciilor modei, ca politicosul limbaj al ordinii conversațiunii. De-ndată ce-l îmbrățișează poeții, prozaiștii cei buni îl înconjoară, ca prea pompos

pentru genul lor. Astfel, el își păstrează farmecul cât timp ființează însăși limba; ba încă devine din ce în ce mai plăcut, înaintând în vârstă; cu vremea, singur sonul cuvintelor recunoscute poetice, neatârnat de înțelesul lor, deșteaptă în noi jucunde impresii, lăsate de mai nainte prin opurile cele mai gustate; încât iubitorul poeziei îl aude cu mulțumire până și-n nește fraze altminte nensemnate” [10].

Observăm că sunt luate în discuție mai multe teorii, printre care dubla intenție a limbajului, arbitraritatea semnului lingvistic, simbolismul fonetic, motivarea limbajului etc. Se recomandă evitarea expresiilor clișeizate și revitalizarea cuvântului vechi: „Dar poezia diferește de proză nu numai prin cuvinte, ci încă prin o certă a lor înorânduire, care, adoptându-se o dată și sfințindu-se prin cursul timpului, poetizează zicerile cele mai comune; pe când, nimic nu dărmă nurul poeziei ca un șir de cuvinte dispuse într-o ordine atât de vulgară, încât cel dintâi ne face deja a prevedea pe acele următoare” [11].

Însă, bineînțeles, concepțiile sale avansate n-au fos scutite și de anumite erori. Chiar cu referire la limbaj: optează pentru anumite mijloace lexicale de limbaj (pentru termeni populari, dialectali, arhaici), iar altele (cum ar fi neologismele) le respinge. Prin urmare, poziția lui Hasdeu este limitativă din motiv că se restrânge poetic la provincialisme și arhaisme, izgonind neologismele.

În fine, de o factură clasicistă pronunțată este importanța pe care teoreticianul o atribuie „efectului poetic”, pe linia poeziei lui Boileau. Rolul „încheierii” este până la urmă dilatat.

Acest serial critic mai cuprinde și alte opinii prețioase ale teoreticianului despre genuri și subgenuri literare. Se cer amintite reflecțiile sale despre mimesisul aristotelic, înțeles ca rectificare a realității, adevărul artistic regăsindu-se în conceptul de verosimilitate. Idealul prozei realiste îl găsește la Balzac. B.P. Hasdeu a scris și despre piesele istorice (în „Răposatul postelnic”), convins că un dramaturg poate reconstitui trecutul cu mai multă autenticitate decât un romancier.

Anticipând, surprinzător, atitudinea maioreșciană, B.P. Hasdeu se situa, încă din articolul-program al noii foi, pe pozițiile autonomiei esteticului. Enunțând aceste idei de teorie literară cu patru ani înaintea studiului lui Titu Maiorescu despre „O cercetare critică asupra poeziei române de la 1867”, B.P. Hasdeu este printre puținii precursori ai lui Titu Maiorescu, deși s-a declarat fățiș adversar al acestuia.

Referințe:

1. D.Mănuță. „Mișcarea literelor în Iași” ori „sarcasm și ideal” // *Convorbiri literare*, 2005, nr.8, p.49.
2. I.Oprișan. B.P. Hasdeu sau setea de absolut. - București: VESTALA, 2001, p.188.
3. B.P. Hasdeu. Articole și studii literare. - București: Editura pentru literatură, 1961, p.33.
4. Ibidem, p.90.
5. Ibidem, p.91.
6. Ibidem, p.90.
7. Ibidem.
8. Ibidem.
9. Ibidem, p.91.
10. Ibidem, p.92.
11. Ibidem.

Prezentat la 20.12.2012